

İlmî Cazibe Yurdu Osmanlı'da Çok Yönlü Bir Müfessir: Nimetullâh-i Nahcuvânî

İBRAHİM GÖRENER

DOÇ. DR., ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Giriş

Müfessirin aşağıda kısaca vereceğimiz hayat serüveninden de anlaşılacağı üzere Nahcuvânî, kendi doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalmış, bir süreliğine İran'da durmuş fakat sonunda Akşehir'e gelerek orada yerleşmiştir. Eserini Tebriz'de bitirmiş olmasına rağmen Osmanlı matbaasında basılmış ve yayılmıştır. Nimetullah, ilmî derinliği ile yaşadığı çevreye ilham verirken bulunduğu hoşgörü ortamı ve kendisine sunulan imkanlar da onun için bir huzur olmuştur. Bu açıdan bakılınca konu iki yönden ele alınabilir: Osmanlı'nın ilme ve ilim adamına açtığı kapılar; Osmanlı topraklarında hayatını sürdürmeye karar veren bu müfessirin ilmî bakışı. Bu akademi toplantısı içinde başka çalışmalarda Osmanlı'nın sunduğu ortam ve imkânlar ayrıntısıyla ele alınıp daha geniş sunulabilecektir. Ele aldığımız çalışma, Nahcuvânî'nin tefsirinde bulunan ve genel anlamda tefsir çalışmalarında görmediğimiz, ona has bir takım üslupları ve formel özelliklerini ifade edecek bir çerçevede şekillendi-

rilmiştir. Osmanlı bünyesinde daha önce alışılmadık bir tarzda tefsir yazan bu müfessir hüsnü kabul görmüş ve çalışmalarına değer verilmiştir.

Nahcuvânî'nin bu çalışmada ele aldığımız tefsirinin adı: *el-Fevatihu'l İlâhiyye vel-mefatihu'l-gaybiyye*'dir. Bu eser üzerine yapılan bazı çalışmalar vardır. İlerleyen satırlarda bu çalışmalara işaretler yapılacak ve ele alınan müfessirin ve tefsirinin değeri konusu incelenirken katkılarına yer verilecektir. Bu çalışmalar çok tekniktir ve bilim dünyasında alışagelmış yöntemlerle eserin tefsir tarihi çerçevesindeki yerini belirlemek için yazılmıştır. Eserin bir de okuyucu açısından ele alınması ve "Ben bu tefsiri niçin okumalıyım?" sorusuna daha fazla vurgu yapılması ihtiyacı bu çalışmayı doğuran sebeptir. Dolayısıyla burada yapılacak şey, eseri tefsir tarihi çerçevesinde kısaca özetleyerek, yoğunluğu daha ziyade eserin kendisine yapmaktır.

Hayatı ve Eserleri

Nahcuvânî'nin yaşadığı dönemle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Abdalbaki Turan'ın "Baba Nimetullâh-i Nahcuvânî ve *el-Fevatihu'l İlâhiyye vel-mefatihu'l-gaybiyye* isimli tefsiri," *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1985, s:1, 61-76; Halil Çiçek'in "Nimetullah en-Nahcivânî ve Tefsirdeki Metodu" (Van 1995); Ramazan Bayhan'ın hazırladığı basılmamış yüksek lisans tezi: *Ni'metullah b. Mahmud Nahcuvânî ve el-Fevatihu'l İlâhiyye vel-mefatihu'l-gaybiyye Adli Eserinin Tahlili* (Kayseri 1996) ve Yaşar Kurt'un hazırladığı *Nehcuvânî ve Tasavvufî Tefsiri* başlıklı doktora tezi (Samsun 1998) sayılabilir. Bizim çalışmamız, bir kitap çapında yapılmış çalışmaların küçültülmüş bir tekrarı olmayı amaçlamamaktadır. Giriş bölümünde de hazırlığı yapıldığı üzere Nahcuvânî tefsirine okuyucunun bakışı bu yazının hedefidir.

Öncelikle, Nahcuvânî üzerine yapılan bu çalışmalardan istifade ile özetlice şunları söyleyebiliriz: O, XV. Asrın ilk yarısında Azerbaycan'ın Nahcivan kasabasında doğmuştur. Doğduğu yere nispeten kendisine Nahcuvânî, daha sonraları ise Ulvan (Alvan) er-Rûmi nispet ve lakaplarını almıştır.

Nahcuvânî hayatının bir bölümünü, çok inişli ve çıkışlı olayların yaşandığı bir dönem ve bölgede sürdürmüştür. Azerbaycan, XII-XIV yüzyılları arasında Moğolların, Harizmşahların ve Timuruların istilalarına maruz kalmıştır. 1405'te Timur ölünce Azerbaycan, Moğol istilasından çıkmıştır. Bunun ardından bölgede XV. asır ile XVI. asrın başlarına kadar Karakoyunlar'ın ve Akkoyunlular'ın hâkimiyeti sürmüştür. Akkoyunlular'ın yıkılmasıyla bölgeyi Safeviler istila etmiştir. Nahcuvânî bu süreç içerisinde Karakoyunlular'ın ve Akkoyunlular'ın

hüküm sürdüğü dönemde yaşamıştır. Her iki dönem de savaşlar ve iç çekişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Nahcuvânî ise bu ortama daha fazla katlanmayarak Tebriz'e –büyük bir ihtimalle- Uzun Hasan'ın hüküm sürdüğü 1453-1478 tarihleri arasında göç etmiştir. Uzun Hasan'ın ve ardından 1490'a kadar yönetimde bulunacak olan Sultan Yakup'un bilim adamlarına sağladığı olumlu ortam sebebiyle bir süre daha orada kalmış, tefsirini de 1496'da Tebriz'de tamamlamıştır. Yakup döneminin bitmesi ardından İran'da da karışıklıkların oluşması üzerine Nahcivani, daha rahat çalışabileceği bir ortam aramış ve nihayet Osmanlı topraklarına, Anadolu'ya gelmiştir. Bu kadar uzun süre İran'da kalıp daha sonra orayı terk etmesi de Nahcuvânî'nin çalışmalarını sürdürmek için huzurlu bir ortam aradığını göstermektedir. Tebriz'den çıkış tarihi 1498, Akşehir'e yerleşmesi ise 1499 olarak tespit edilmiştir. Verilen tarihler doğru ise Nahcuvânî eserini yazdıktan kısa süre sonra Tebriz'i terk etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden de eser orada değil Anadolu'da sahiplenilmiş, *Matbaa-i Osmaniyye*'de iki cilt halinde 1908 tarihinde basılmıştır. Nahcuvânî Akşehir'de 15 yıl kadar kalmış ve orada II. Beyazıt döneminde vefat etmiştir. Mezarı Akşehir'de Köyceğiz mahallesinin üst tarafında Baştekke yolu üzerindedir.

Nahcuvânî'nin tefsiri dışında 12 eserinin olduğu kaydedilmiştir. Bu eserlerin bir kısmına ulaşamamıştır:

el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefatihu'l-gaybiyye

Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil Haşiyesi

Gülşen-i Râz Şerhi

Fususul-Hikem Şerhi

Hidâyetu'l-ihvân Risâlesi

Risâletu'l-Vücûd

Şerh-i Esraru'n-Nukta

Risâle fi't-Tasavvuf

Şerh-i Rubâi Şeyh Celâleddin

Şerh-i Lemaât

Cevâhir Tercümesi

*Tefsiru Ayati'l-Kur'aniyye Mutaallikun bi Garkı Firavn ve Necati Kavmi Musa.*¹

1 Ramazan Bayhan, *Ni'metullah b. Mahmud Nahcuvânî ve el-Fevâtihu'l-İlâhiyye vel-mefatihu'l-gaybiyye Adlı Eserinin Tahlili*, Kayseri 1996, (yüksek lisans tezi).

Nahcuvâni'nin Tefsir Üslûbünün Oluşması

Tefsir ile ilgili çalışmalarda işin bir teorik bir de pratik yönüne dair çalışmalar vardır. Bunlardan teorik çalışmalar, “usul” başlığı altında ele alınır. Pratik tefsir çalışmaları ise aslında usulden yararlanılarak elde edilmiş bir *ürün*üdür.

Bu süreç içinde elde edilen çalışmaların hepsi de tefsir çalışmaları olarak tanımlanmakla birlikte, tefsir ismi müstakil olarak Kur'an'ın açıklanmasıyla ilgili yazılmış müstakil eserlere verilmektedir. Bu eserler birer ürün olduğuna göre, her ürünün de üretiminin bir gerekçesi ve piyasası olduğuna göre birer ürün olan tefsirlerin de yazarlarının zihninde birer amaçları ve bu ürünü sundukları bir piyasaları vardır. Yani tefsirler bütün insanlığa ilahî kelâmı açıklamaya iddiasında bulunamaz; onun hitap edeceği bir *kesim* vardır. Şu kadarı var ki kimi müfessirler bu muhatap kesimi kısıtlı tutarken, kimileri daha geniş bir kitleye hitap etmek istemişlerdir. Nahcuvâni'yi bunlardan ikinci gruba dahil edebiliriz. Eserini İran'da yazdığı halde Osmanlıda da makbul olması, muhatap kesimi geniş tutmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Tabii ki Osmanlı'nın ilme açık bir dünya görüşüne sahip olmasını da burada zikretmek gerekir.

Tefsir tarihlerinde, ürünlerin ortaya çıkışı hep müfessir açısından ele alınır: Nerede yaşadığı, nasıl yetiştiği, kimlerden ders aldığı, hangi eserleri yazdığı vs. Bu bilgi, eserin tarihsel konumu açısından nereye oturduğunu belirleme konusunda oldukça önemli bir bilgi olmakla birlikte, bu tefsiri okuyan kişinin özellikleri, ihtiyaçları fazlaca irdelenmez. Yani tefsire yönelen bir kişinin Kur'an'ı anlama konusunda problemleri olduğu bellidir. O halde bir okuyucu olarak ben muayyen bir tefsiri niçin okumalıyım? sorusunun tefsirlerin değerlendirilmesi bağlamında ele alınmasının gerekli olduğu kanaatindeyim. Tefsir tarihi açısından tefsirin yazılışı esnasındaki muhatap önemli iken, tefsirler birer ürün olarak ortaya çıktıktan sonra merkeze tefsir değil, okuyucu oturmaktadır. O halde, “ben hangi tefsiri niçin okumalıyım?” sorusuna verilebilecek cevaplar, tefsirlerin hak ettikleri değeri daha doğru belirlemek açısından değerlendirilebilir.

Tarihin birer hediyesi olarak elimizde bulunan tefsirler, bizim yaşadığımız dönemde yazılmadıklarından muhatapları olarak kendimizi göremeyiz. Bu yüzden tefsirlerin yazılışında kimin muhatap alındığının önemi bizim için büyüktür. Nahcuvâni hem sufi üstatları, hem tasavvuf öğrencileri ve hem de ehl-i sünnete dahil olan hanefi ve maturidi mezhebine mensup ortalama halkı muhatap olarak almıştır. Tefsirin bu çok yönlülüğünü ilerleyen bölümlerde göreceğiz. Ancak burada şunu ifade edelim ki Nahcuvâni'nin muhatap kesimini genişletmesi,

Azarbeycan'da ve Tebriz'de yaşadığı hayat tecrübesi ve karşılaştığı insanlar sebebiyle olabilir. Her iki coğrafyada da ihtiyaç olarak belirlediği açıklamaları tefsirine almıştır. Onun çizdiği bu çerçeveye Osmanlı topraklarında da uyan kitleler bulabilmiştir. Osmanlının ilmî hoşgörüsü, her türlü fikrî yaklaşımın bünyeye dahil edilmesi şeklinde cereyan etmemiştir. Bu nedenle birçok tefsire kaynaklık teşkil eden Zemahşerî'nin *Keşşaf*'ına yeterli iltifat gösterilmemiş, ondan esinlenen ve fakat tercihleri konusunda Osmanlının da kabullenebileceği bir çizgide olan *Medarik* ve *Beyzavî* tefsirleri rağbet görmüştür.

Nahcuvânî, tefsirinde orijinal bir üslup oluşturmuştur. Bu üslubu kendisinden önce bir başka müfessirden almış değildir, fakat buna eriştiren bir arka plan da vardır. Bu konuyu incelemeye bir soru ile devam edelim: Tefsir bugünkü anlamda bir te'lif faaliyeti midir? Bir müfessirin uzun çalışmaları sonucunda ortaya koyduğu ürünü olan tefsirini, bugünkü anladığımız anlamıyla *telif* kavramıyla açıklamaya çalışmak çok da doğru olmasa gerekir; çünkü çalışmaya nereden başlayacağı ve sırasının ne olacağına –istisnaları olmakla birlikte- yazarın kendisi karar vermez, bunlar hazırdır. Böyle bir çalışma yekten telif yerine, elde mevcut olan bir metnin (Kur'an'ın) anlaşılmasına yardım eden, bir şerh veya haşiye tarzı bir eser olarak ele alınabilir.

Tefsiri bir eylem olarak ele aldığımızda, bu eylem oluşmadan önce var olan başka bir eylem vardır: Kur'an'ın okunması. Bu esnada çıkan veya çıkabilecek olan soruları müfessir şerh ve haşiye geleneğine benzer bir tarzda –bir anlamdadipnot düşerek açıklamaktadır. Kısacası, tefsirin ortaya bir ürün olarak çıkmadan önceki aşaması, Kur'an'ın kendi bütünlüğünde okunması ve anlaşılmasıdır; bu eyleme henüz tefsir denemez. (Bu anlamda Kur'an üzerinde çalışanlara ilk dönemlerde *kârî* denilmesi oldukça manidardır.) Bu okuma faaliyeti esnasında anlama gerçekleşmezse tefsire bir kapı açılır. *Tefsir ilk doğuşundan bu yana Kur'an okuma faaliyetinin akabinde gelişmiştir*. Bu bakımdan tefsirin şekli de öncelikle okurken anlaşılmayan kısıtlı noktaların izahı şekliyle başlamıştır.

Tefsirler, konusu gereği diğer telif eserler gibi görülmemiş, bunun bir sonucu olarak da tefsir ürünlerinin diğer telif eserlerinden farklı olarak kendisine has bir şekli oluşmuştur. Bildiğimiz klasik tefsirler Mushafın tasnifine ve âyetlerin zikredildikleri konumlarına bağlı kalma zorunluluğunu hissetmişlerdir. (“Konulu tefsir” başlığı altında incelenen tarz çalışmaları bu anlamda tefsir olarak nitelendirmek yerine onu, ya Kur'an ilimlerinden ya da diğer İslâmî ilimlerden ödünç alınan kavramlar altında tasnif etmek daha tutarlı gözükmemektedir.)

Tefsir, telif üslubu ile gerçekleştirilmediği için âyetlerin Mushaf içerisinde geldiği yerde o âyetle ilgili konular işlenmiş, bunlar ayrı başlıklar altında ve özel bir tasnifle okuyucuya sunulmamıştır. Bu üslubun gereği olarak çoğunlukla tefsir ederken kullanılan ifadeler Kur'an metninin oluşturduğu bünyeden ayrı düşünülmüştür. Sanki âyetin ilgili bölümünde açıklayıcı bir dipnot eklenmiş gibi bir ifade seçilmiştir. Tefsirlerin bu tarz üzere yazıldığını keşfetmenin en pratik yolu, onları Türkçeye çevirmeye teşebbüs etmektir. Bu üslup ile yazılmış bir tefsiri Türkçeye çevirirken tefsir ifadelerini âyetle birlikte cümle içerisinde ifade etmenin zorluğu kendisini göstermektedir.

Fakat tefsirlerin hepsinin de bu tarzla yazıldığını söylemek mümkün değildir. Sayıları çok az da olsa kimi müfessirler, Kur'an'ın îcazlı ifadelerini daha büyük bir cümle içerisinde ve genişleterek yeniden ifade etmişler, böylece metnin okuyucusuna Kur'an'la tefsiri birbirinden tamamen ayrı bünyeler gibi sunmak yerine, açıklamaları ile Kur'an metni arasında bir bütünlük oluşturmayı çalışmışlardır. Birinci tarz tefsire örnek bulmakta çok da zorluk çekmeyiz. İkinci tarz tefsirin örnekleri ise oldukça azdır. Nimetullah Nahcivani'nin (Ö: 902/1496) tefsiri bu tarzın oldukça güzel bir örneğini sunmaktadır. Bu ikinci tarz tefsire benzer bir üslubu *tefsiri tercüme* tekniğinde de görebilmekteyiz.

Katip Çelebi, tefsir başlığı altında olmamakla birlikte bu tarzın bir üslup olduğuna işaret etmiştir. *Keşfu'z-Zunun*'un mukaddimesinde o, üçüncü bap olarak belirlediği bir bölümde yazarları ve eserleri yazış sebeplerini bir tasnife tabi tutmaktadır. Bu çerçevede şerh üslupları ile ilgili açtığı bir alt başlıkta, bir metnin izahının üç şekilde gerçekleştiğinden bahseder:

1: قال أقول tarzlı şerhler. Buna *Şerhu'l-Makasid*'i örnek vermektedir. Bu tarz açıklamada asıl metin ve şarihin açıklaması net bir biçimde birbirinden ayrılmaktadır. Eğer ana metin kolay erişilecek ve herkes tarafından bilinen bir metinse, asıl metin bölümünde kısaltmalarla ifade edilebilmektedir.

2: قولة kaydı ile olan şerhler. İbn Hacer'in Buhari'yi şerhi buna örnek verilmektedir. Bunda da metin ile açıklama birbirinden tamamen ayrılmaktadır.

3: Mecz tarikiyle yapılan şerh. Buna *şerh-i memzuc* adı da verilmektedir. Bu üslupta metnin ibaresi ile şerh bir bütünlük oluşturacak şekilde kaynaştırılmaktadır. Asıl metni belirtmek için ise farklı yollar kullanılmıştır: Metnin başına م veya ش gibi harfler konulabildiği gibi metnin üzerine bir çizgi de çekilebilmektedir.² Bundan hareketle tefsir ilminde de benzer üslubun kullanılmasına *memzuc tefsir* denilmiştir.

2 Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunân an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, İstanbul 1941, I, 36-37.

Nahcuvânî'nin Tefsiri

Nahcivani tefsirine genel olarak bakıldığında ilk planda her sûrenin üç bölümden oluştuğu görülebilir: Birinci bölüm, besmelenin her sûreye göre farklılık arz eden yorumudur. İkinci bölüm, *memzuc şerh* üslubuyla yazılmış olan yorum bölümüdür. Hatime ismini verdiği son bölüm ise sûrenin hülâsa-sıdır. Ancak bu tasnifle ilgili söylenecek şeyler sadece bundan ibaret değildir. Bunların muhatap kesimleri aynı değildir. Bu bakımdan okuyucunun her üç alanda bekleyeceği farklı şeyler bulunmaktadır. Anılan farklılıkları daha geniş bir şekilde ele almak, eserin tanıtımı açısından daha yararlı olacaktır.

Birinci bölüm: Bismelenin tefsiri

Nahcivani'nin bu bölümü kendi akranına (*ihvanına*) yazdığı söylenebilir. Giriş bölümünde bahsettiği sırlar da daha ziyade bu bölümde verilmektedir. Nahcivani giriş bölümünde şöyle söylemektedir: “Kardeşlerim! Böyle bir işe girdiğim (sırları ifşa ettiğim) için beni kınamayın. Niyetlendiğim bu işten dolayı da beni ayıplamayın. Çünkü ilminde saklı olanı bilinir hale getirmek, gayb hazinesinde saklı olanı ortaya koymak Allah'ın ahlakıdır...”³

Bu bölüm, لا يخفى ifadesiyle başlar. Sûrede geçen konular, tasavvuf erbabına ve vahdet-i vücüt öğretisine uygun bir şekilde ve besmeledeki kelimelerle formulüze edilmiş bir formatta sunulmaktadır.

Besmele ile başlangıçlara örnek, Kadir sûresi:

Kitapların indirilme ve peygamberlerin gönderilme sırları kendisine açılan, mücmelen ve mufassalan, şu fani çokluk safhalarına Zat-ı İlahî'nin birliğinin sirayeti sırrına vakıf olmada başarılı olan kişiye gizli kalmaz ki levh-i mahfuzda korunan ölçüler ve ilm-i ilahide ve yüce kalemde tutulan tasvirlerin hepsi kadir gecesi diye isimlendirilen gaybî yokluk âleminde mevcuttur. O âlemden şuhûd âleminin ve ortaya çıkma gündüzünün semasına inişi de aynı gündedir. Şüphesiz ki ilahî kitapların ve sayfaların hepsi, bu ölçüleri muhafaza etmek ve bunları ilm-i ilahide ve levh-i mahfuzda olduğu şekilde bildirmek için inmiştir. Bu nedenle Allah Teala Habibi (s.a.v)'ne nimetlerini hatırlatma sadedinde Kur'an'ı bu gaybî kadir gecesinde indirdiğini bildirmiştir ki bu gece dünya günleri hesabıyla bin aydan daha hayırlıdır. Dolayısıyla marifet ve bilgi yolunu açıklayan Kur'an'ı indirerek kullarına (Rahman olan), onları gaflet uykusundan ve unutma serkeşliğinden uyandırarak (Rahim olan) ilmi

3 Nimetullâh-i Nahcuvânî, *el-Fevatihu'l-ilahiyye ve'l-mefatihu'l-gaybiyye*, İstanbul 1325, I, 2.

katında ve levh-i mahfuzunda bütün ölçüleri belirleyen (Allah'ın ismiyle) bereket umma ifadesinden sonra şöyle demiştir: (Ben) yüce makamdan bütün kullarımıza lütfettik ve bağışta bulunduk...⁴

Bu ifadelerde de o “Zat-ı İlahî'nin birliğinin sirayeti sırrına” ifadesinde olduğu gibi sırlardan bahsedilmekte, akranlar arasında tecrübe paylaşıldığı izlenimi okuyucuda uyandırılmaktadır.

İkinci Bölüm: Bilindik Şekliyle Tefsirin Yapıldığı Yer

Bu bölüm, âyet yorumlarının yapıldığı yerdir. Burada kabul görmüş tefsirlere aykırı fikirlere fazla rast gelinmediği gibi tasavvufi konulara daha az belirgin bir tarzda yaklaşılan bir üslup tercih edilmiştir. Tefsir tekniklerinin, Kur'an ilimlerinin kullanıldığı yer de burasıdır. İkinci bölümde karşılaşabileceğimiz Kur'an ilimleri uygulamalarına ve bu tefsiri öne çıkaran açıklamalara burada yer vereceğiz. Ayrıca memzuc tefsir denilen tarzı daha ziyade bu bölümde aramamız gerektiğini de unutmamalıyız.

Nahcivani tefsiri hem şekilsel ve hem de işleniş açısından kendisine has bir takım özellikleri taşımaktadır. Bu özelliklerden dikkat çekenlerini burada zikredeceğiz. Bunu yaparken amacımız, bu tefsirde hangi sorularımıza cevaplar bulabileceğimizi irdelemektir.

Örnekler:

Fecr sûresi 22-25:

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ

Bu bölümün ilk örneği olarak bu âyetleri vermemizin sebebi, bu tefsirin ufuk açıcılığı konusunda oldukça çarpıcı bir yorumu barındırmasındandır. Bu âyetlerde işaret edeceğimiz konu, “عذابه لا يعذب” ve “لا يوثق وثاقه” ifadelerinde geçen “هـ” zamirlerinin kime ait olduğudur. Genel anlamda tefsirlerde bu konuda bir ihtilaf yoktur: Müfessirler sözbirliği edercesine bu zamirlerin Allah'a ait olduğunu söylemişlerdir:

İbn Atiyye (ö. 546) ve Ebu Hayyan (ö. 745), “لا يعذب” ile “لا يوثق” fiillerinin malum olduğu, böyle okununca da her iki fiilde mevcut olan “هـ” zamirinin Allah'a ait olduğu ifade edilmektedirler. Buna göre anlam: “Allah buna verece-

4 Nahcuvânî, II, 521

ği azapta ve bağlanmasında hiçbir kimseyi vekil tayin etmez. Çünkü bu konudaki tek yetki Allah'ındır." şeklindedir. Diğer bir ihtimale göre ise, "dünyada böyle bir azabı kimse gerçekleştirememiştir." tarzında anlam da verilebilirse de bu müfessirlere göre birinci yaklaşım daha doğrudur.⁵ İbn Kesir (ö. 774), "isyankârlara Allah'ın azap verişinden daha şiddetli davranacak kimse yoktur. Onu zebanilerden daha sıkı bağlayacak kimse de bulunmaz." diyerek benzer bir açıklama yapmaktadır.⁶ Bu tarz yorumları diğer birçok tefsirde de bulmak mümkündür. Ayrıntısıyla bakıldığında kıraat ihtilaflarına da değinilebilir. Her iki fiil malum olarak değil meçhul olarak da okunmuştur. Bu kıraate göre "و" zamirlerinin mercii inkarcı kul olmakta ama genel olarak anlamda bir değişiklik olmamaktadır.⁷

Nahcuvânî tefsirinin en önemli özelliklerinden birisi, ilk planda belki de biraz metne aşinalığımız sebebiyle dikkatimizi çekmeyen noktaları görmemizi sağlamasıdır. Ele aldığımız âyet de böyle örneklerden birisidir. Bu âyetin yorumu sadedinde Nahcuvânî özetle şunları söylemektedir:

Cehenneme getirilecek kişi, iç yangınlığı (حسرة) ve pişmanlıkla: 'Keşke yaptıklarımın dikkate alınacağı o alemde çalışıp bu günkü hayatım ve kurtuluşum için bir şeyler gönderseydim.' diyecektir. O gün onun azabı gibi kimse azap edemez. Yani Zebanilerden hiç kimse onun pişmanlığı, iç yangınlığı (doğuracak) mahrumiyeti ve yardımsız kalışı ile kendisine yaptığı azap gibisini yapamaz. Kendi yardımsız kalacağı o hali başına ondan başkası da saramaz. Zira pişmanlık ve ötelenmişlikten doğan ruhanî azabın şiddetli etkisi diğer hiçbir cismanî azabınki ile mukayese edilemez.⁸

Bu açıklamayı işarî izahlar kategorisinde inceleyemeyiz, çünkü âyetle ilgili olarak müfessirler tarafından söz konusu edilen açıklamalar bir zamirle ilgilidir. O zamirin mercii de metinde var olduğu sürece, bunu gramatik bir tercih

5 İbn Atiye, *el-Muharreru'l-veciz fi Tefsiri'l Kitâbi'l-azîz*, Beyrut 2001, VI, 481; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 466-467.

6 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahire 2000, XIV, 350

7 Müfessirlerin yorumlarına örnek olarak bkz: Begavi, *Medâlimu't-tenzîl*, Riyad, 1989, VIII, 423; Celaleddin-i Suyûtî (v. 911), *ed-Durru'l-nensur fi't-tefsir bi'l-me'sûr*, Kahire 2003, XV, 425; Ebus-suud, *İrşadu'l-akli's-selim*, Riyad, ts., V, 533; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, Beyrut, ts., XXX, 129; İbn Aşur, *Tefsiru't-tahrir ve't-tenvir*, Tunus 1984, XXX, 340; Ahmet Mustafa Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, Mısır 1946, XXX, 153; Fahreddin er-Râzî, *Mefatihul-gayb*, Daru'l-Fikr: Beyrut 1981, XXXI, 176; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l beyân* (thk. Abdu'l-Muhsin et-Turki), Kahire 2001, XXIV, 391-392; Mahmut b. Ömer Zemaşerî, *Keşşaf*, Riyad 1998, VI, 373-374; Seâlebî, *Cevâhiru'l-hisan*, Beyrut 1997, V, 588; Bikâî, *Nazmu'd-durer*, Kahire ts., XXII, 41.

8 Nahcuvânî, II, 509

seviyesinde ele almak durumundayız. Ayrıca sürenin anlattığı diğer konuları da göz önünde tutarsak Nahcuvânî'nin açıklamasının daha kabul edilebilir olduğunu görmekteyiz. Buradan elde ettiğimiz diğer bir bilgi de müfessirimizin diğer müfessirlerin tesirinden yeri gelince kurtulmayı bilebilmesi, tam bir teslimiyetle onların peşini takip etmemesi, yorumları tenkid süzgecinden geçirebilmesidir. Böylelikle çoğunluğun kabul ettiği bir görüşün aksine yorum getirebilmiştir.

Huruf-u Mukattaalar

Huruf-u Mukattalar, Kur'an ilimlerine dair genel kitaplarda bir bab altında işlendiği gibi, Fevatihu's-Suver, Muhkem-Müteşabih, İ'cazu'l-Kur'an gibi özel çalışmalarda da yer almış bir konudur. Bunlara mana vermekten genellikle sakınılmış olmasına rağmen özellikle İbn Abbas'tan gelen açıklamalar yanında sufilerin de buna manalar verdiklerini biliyoruz. İbn Abbas'ın açıklamaları daha ziyade huruf-u mukataayı Allah'ın isimlerinin rumuzları olarak görme tarafına yönelmektedir.⁹ Nahcuvânî de bu kelimelere manalar vermektedir, fakat o bu harflerde Hz. Muhammed'in özelliklerinin işaret edildiği kanaatinde. Örneğin: Bakara sûresinin başındaki الم ifadesini: "Ey halifemiz olmaya layık, rububiyetimizin sırları ve zatî varlığımızın kainat safhalarında görünüşlerinin nasıl olduğu kendisine sürekli açılan kamil insan!"¹⁰; Hud sûresi başındaki الر ifadesini: "Ey uluhiyetin aydınlığının sancağını yükkete tutmaya en layık ve bunu en çok hak eden ... insan!"¹¹; Tâhâ sûresinin başına geçen طه ifadesini: "Bütün yaratılmışları kapsayan bir hidayet peşinde olan kişi!"¹² Ahkaf sûresinin başında geçen حم ifadesini: "Bizim gücümüz ve kudretimize dayanarak risalet görevini yüklenen, bizim muvaffak kılmanızın ardından içten gelen doğru bir meyille birliğimizin yüceliğine yönelen kişi!"¹³ şeklindeki açıklamaktadır.

اد Edatının ve العمل الصالح İfadesinin Tefsiri

(و) اذكر يا اكمل الرسل لمن تبعك من المؤمنين (اذ قال موسى لقومه) حين حدثت الفتنة

العظيمة فيما بينهم...

9 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1979, 139.

10 Nahcuvânî, I, 20.

11 Nahcuvânî, I, 346

12 Nahcuvânî, I, 509

13 Nahcuvânî, II, 318

Genelde ذی edatı, hem *hatırla* hem de *hatırlat*, *zikret* anlamına gelen, lazım ve müteaddi olarak kullanımı olan اذکر fiiliyle açıklanmaktadır. Nahcuvânî, bu edatın müteaddi اذکر ifadesiyle açıklanmasını uygun görür. Bunun faydası şudur: Hz. Peygamber'in unuttuğu bir şey yoktur ki onu hatırlasın. Lazım manası bu bakımdan kullanılmaz. Ama insanlara bu olayı bir öğüt olarak zikretmesi söz konusudur. Bu ise fiilin müteaddi manasında mevcuttur.¹⁴

Ayrıca kavramlara verdiği anlamlara da العمل الصالح ifadesini gösterebiliriz. Alıştığımız tarz bir açıklama “iyi işler” şekliyle olsa da Nahcuvânî bu ifadeye الله الموافق لما أمر الله... şeklinde bir açıklık getirerek Salih kavramını “Allah'ın emrine uygunluk” tarzıyla açıklamıştır.¹⁵

Muhkem - Müteşabih

Nahcuvânî, muhkem ve müteşabih kavramını da alışlagelmişin dışında ve işari bir yaklaşımla açıklamaktadır. Genel olarak bu ikinci bölüme giren yerlerde işari tefsir yerine klasik açıklamalara benzer bir tefsirle karşılaşabileceğimizi söylemiştik. Müteşabihlik konusu bunun istisnalarından birisidir. Ona göre muhkem âyetler: “Geçinme yolları ve adetleri farklı olsa da bütün kulların halleriyle ilgili hükümler, muamelat ve dünya ve ahirete dair aralarında yaşayan inançlarıyla ilgili âyetlerdir.” Müteşabihler ise: “Marifetler ve hakikatlerle ilgilidir. Bunlar, tevhid denizine yön tutmuş sahih niyetli olanları marifet ve hakikate götüren ibadet, itaat ve mükellefiyetlerin farz kılınmalarında gizli olan birçok hikmet ve maslahatı içerir.”¹⁶

الشدید القوى ifadesi

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى (۵) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى (۱) وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى (۷) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى (۸) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (۹) فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى (۱۰)

Necim sûresinin .5 âyetinden itibaren müfessirlerin zorlandıkları en önemli konu ,zamirler ve zamirlerin mercilerine verilen anlamlardır .Bu zorluklardan birisi de الشدید القوى ifadesidir .Güçlü kuvvetli olmayı ifade eden bu âyet parçasına müfessirler ağızbirliği edercesine melek ,Cebrail gibi anlamlar vermişlerdir .Fakat ilerleyen âyetlerdeki zamirler ve özellikle de .10 âyette) kulu-na vahyedeceğini vahyetti (ifadesinde öznenin kimliğini belirleme konusunda

14 Nahcuvânî, I, 36.

15 Nahcuvânî, I, 35.

16 Nahcuvânî, I, 98.

sıkıntıya düşmüşlerdir .Örneğin Celaleyn tefsirinde .5 âyet” :ona melek öğretti .10 “âyet ise” :Allah kulu olan Cebrail'e ,onun Nebi) sav‘(e) vahyedeceğini(vahyetti “ ...şekliyle tefsir edilmiştir¹⁷. Nahcuvânî'ye göre ise bu âyetlerin anlamı şöyledir:

5. âyet: “ O, varlık aleminde gücün ve kuvvetin ancak kendisinden, kendisiyle ve kendisi adına olduğu Hak'tır! Çünkü O'ndan başka gerçek varlık yoktur, O'nun dışında ilah yoktur, O her türlü noksanlıklardan uzaktır.”

10. âyet: “Ona kendi canından daha yakın olan Allah, kulu Muhammed'e, vahyedeceği ledünni marifetleri, hakikatleri, keşfedilecek şeyleri, görülecekleri ... vahiy ve ilham etti.”¹⁸

Memzuc Tefsir üslubu

Bu bölümle ilgili olarak bir de memzuc tefsir üslubuna bakalım. Katip Çelebi'den nakille memzuc kavramını daha önce açıklamıştık. Burada üslubun nasıl kullanıldığını daha net anlamak üzere aynı bölümü hem Nahcuvânî tefsirinden hem de Celaleyn tefsirinden Kevser sûresini alarak karşılaştıralım:

Nahcuvânî:

(انا) من مقام عظیم جودنا و محض کرامتنا (أعطيناك) يا اكمل الرسل اعطاء وهب وكرامة وفضل وامتنان (الكوثر) الذى هو عبارة عن التحقق بوحدة الذات والانكشاف بها والوقوف عليها وتعد ما اعطيناك وخصصناك بالكرامة التى لم نعط احدا من الانبياء والرسل الذين مضوا قبلك (فصل لربك) ودم انت على التوحيد نحونا واخلص فيه واستقم عليه (وانحر) بدنة ماسوتك ولا تلتفت فى ميلك وتوجهك الى هذيانا من يشينك ويعيبك من الجهلة المكابرين (إن شانك) الذى يشينك ويغضك فى شأنك وامرك هذا (هو الابتر) المقطوع العقب منقطع الأثر والذكر وأترك يلقى ويدوم الى قيام الساعة.

Buradaki ifadelere baktığımızda âyetlerin daha büyük bir cümle içerisinde öğeler olarak eritildiğini/mezcedildiğini görmekteyiz. Bu açıklamada bir dikkat çeken husus da diğer tefsirlerde geçen sebab-i nüzul, mekki-medenilik gibi konuların ele alınmadığıdır. Bunlara Nahcivani'nin de değindiği yerler vardır ama genel hatları itibarıyla bakıldığında ulumu'l-Kur'an'ın kullanılışı oldukça azdır.

17 Celâleyn, II, 196.

18 Nahcuvânî, II, 392.

Celaleyn:

” إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ ” يَا مُحَمَّد ” الْكَوْثَرَ ” هُوَ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ هُوَ حَوْضُهُ تَرِدُ عَلَيْهِ أُمَّتُهُ ، وَالْكَوْثَرُ : الْخَيْرُ الْكَثِيرُ مِنَ النَّبُوءَةِ وَالْقُرْآنِ وَالشَّفَاعَةِ وَنَحْوَهَا ” فَصَلِّ لِرَبِّكَ ” صَلَاةَ عِيدِ النَّحْرِ ” وَأَنْحَرْ ” نُسُكُكَ ” إِنَّ شَائِتَكَ ” أَيُّ مُبْغِضِكَ ” هُوَ الْأَبْتَرُ ” الْمُتَّقِطِعُ عَنْ كُلِّ خَيْرٍ ، أَوْ الْمُتَّقِطِعُ الْعُقْبِ ، نَزَلَتْ فِي الْعَاصِي بْنِ وَائِلٍ سَمَّى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْتَرَ عِنْدَ مَوْتِ ابْنِهِ الْقَاسِمِ .

Celaleyn tefsirinde ise daha alışlagelen bir üslup hakimdir :bilinmeme ihtimali olan her zamirde ,kelimede ,kıraat vechinde ,esbab-ı nüzul gereken yerde sanki bir nefes alınmakta ,bir parantez açılmakta ve ilgili açıklama yapılmaktadır¹⁹.

Üçüncü Bölüm: Hatimeler

Son bölümler hatime ismini almaktadır. Burada Nahcuvânî, öğrencisi olarak gördüğü yetişmekte olan bir gruba hitap ediyor görünmektedir. İlgili sürede geçen konulardan esinlenerek tespit edilen nasihatler burada zikredilmektedir.

Hatimelere Örnekler

Kadir sûresinin hatimesi:

Ey bu geceyi ihya etmeye niyetli, buna ermeye can atan öğrenci! Senin hayatın boyunca yaşayacağın geceleri ihya etmek için paçaları sıvaman gerekir. Çünkü bu gece hayatındaki gecelerde gizlidir. Hulasa, hiçbir vaktinde Allah'tan gafil olma, tâ ki gecelerin senin için hep Kadir olsun, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlı olsun!²⁰

Muhammed sûresinin hatimesi:

Ey tevhid yoluna yönelen, Zâtî bakâya eriştirecek olan Allah'ta yok olma yoluna giren kişi! –Allah seni arzuladığın maksada, dilediğin hedefe eriştirsin. Senin bütün özelliklerinde ve ahlakında ve özellikle de Allah'tan gelen ve sırf irade ve rızasından kaynaklanan bir hikmet ve ilahi adalet gereği sana emredilmiş olan infakla ilgili konularda hep dengeli ol. Cimrilik ve el sıkılığından çok sakın! Çünkü bu hal, Allah'ın kahrı ve celali gereği sana gazabının gelmesine ve O'nun türlü türlü öfkesinin sana inmesine sebep olur. Sana düşen, emirleri yerine getirmek, Melik, Rahim ve Gafûr olan Allah'a tevekkül etmektir.²¹

19 Celâleyn, II, 272.

20 Nahcuvânî, II, 522.

21 Nahcuvânî, II, 333.

Buradaki ifadelere dikkat edilirse kendi seviyesinden kişilere değil de o yolun yolcusu olanlara hitabın açık olduğu görülür. Yani sûre sonları, öğrenci olarak gördüğü isteklilere öğütlerle doludur.

Sonuç

Nahcuvânî, tefsire getirdiği yeni üslubuyla, ilmî derinliği ile dikkat çeken bir Osmanlı âlimidir. O, Osmanlıda yaygın olduğu üzere hanefi ve maturidi mezheplerinin görüşlerini tefsirinde işlemiştir. Onun eserine Osmanlı yönetimi de iltifat göstermiş ve basılmasını sağlamıştır. tasavvufi kimliği onun tefsirinin de sadece tasavvufi tefsirler arasında sayılmasına neden olmuştur, oysa onun tefsirinden başka ekollerin de alacağı şeyler vardır.

Nahcuvânî'nin eserinde gördüğümüz özellikleri şöylece özetleyebiliriz:

Her sûrenin mukaddimesi ve hatimesi işarî tefsirin en güzel örneklerini vermektedir. Mukaddime, genel kuralları ve kabulleri; hatime ise nasihatleri önceler.

Metin içindeki açıklamalar ise ehl-i sünnet inancını yansıtan ve klasik tefsir üslubundan ayrılmayacak berraklıkta yorumlarla doludur.

Mukadime ve hatime bölümlerine bakılmazsa, kendisinin vahdet-i vücud ekolüne mensup bir sufi müfessir olduğunun anlaşılması oldukça güçtür. Çok az yerde bunu ön plana çıkarmakla birlikte, çoğunlukla ılımlı bir yaklaşımla âyetleri açıklar.

Seçtiği üslupta âyet ile yorumunu birbirinden ayırmaktan ziyade, bir anlam bütünlüğü içerisinde ikisini birden sunan bir yapıya sahiptir. Bir anlamda Kur'an âyetini büyük bir cümlelerin ögesi yapılarak ifade genişletilmiş, muhatabın âyette anlama zorluğu çekebileceği konular bu yumuşak üslubun potansında eritilerek sunulmuştur.

Bu inceleme çerçevesinde Nahcuvânî'nin tefsirini 4 amaçla okumak mümkün gözükmemektedir:

Sûreler çerçevesinde işarî yaklaşımlara ulaşmak için

Maturidi akidesi ve Hanefî mezhebi çerçevesinde âyetlerin yorumunu görmek, bu arada özgün yaklaşımları da bulabilmek için.

Nahcuvânî'nin sûreler çerçevesinde öğrenciler için ortaya çıkardığı nasihatleri görmek için.

Memzuc tefsirin güzel bir örneğini görmek için.